

Słowo wstępne

Tom, który oddajemy do rąk Czytelników, stanowi podsumowanie konferencji naukowej *Proza staropolska*, zorganizowanej przez Katedrę Literatury Staropolskiej i Nauk Pomocniczych UŁ między 19 a 21 października 2009 roku. Za cel sesji, której pomysłodawcami byli Michał Kuran i Marcin Bauer, obraliśmy potrzebne (naszym zdaniem) przypomnienie dotychczasowego stanu badań nad staropolską prozą oraz rozważenie jej miejsca w kulturze dawnej Rzeczypospolitej. Uznając, że proza stanowi obszar piśmiennictwa niedoceniony w badaniach w sposób wystarczający (i w rezultacie jest słabiej rozpoznana niż poezja) pragnęliśmy, by przedmiotem zainteresowania referentów stały się nie tylko formy ściśle beletrystyczne, ale też inne rodzaje piśmiennicze, będące wyrazem życia społeczeństwa doby staropolskiej, jak historiografia, pamiętnikarstwo, oratorstwo i publicystyka.

Propozycja nasza spotkała się z żywą reakcją środowiska „staropolan” – udział w konferencji zadeklarowali przedstawiciele prawie wszystkich ważniejszych ośrodków naukowych w kraju, a także goście z Litwy. W ciągu trzech dni obrad wygłoszono ponad trzydzieści referatów, które zaowocowały interesującą, merytoryczną dyskusją (jej autoryzowany stenogram zamieszczamy na końcu zbioru). Żałujemy, że nie wszystkie przedstawione przez uczestników sesji studia mogły się ostatecznie znaleźć w niniejszym tomie. Z satysfakcją przyjęliśmy natomiast artykuły od autorów, którzy z różnych przyczyn nie mogli wziąć udziału w łódzkim spotkaniu badaczy dawnej prozy.

Otrzymane teksty postanowiliśmy podzielić na cztery grupy problemowe, w ich obrębie szeregując rozprawy w porządku chronologicznym analizowanych dzieł i zjawisk. Pierwszej z nich nadaliśmy tytuł *W kręgu retoryki*. Rozpoczyna ją artykuł *Argument w „Stadle małżeńskim” Jana Mrowińskiego jako narzędzie kreowania modelu związku* Ewy Cybulskiej-Bohuszewicz z Instytutu Badań Literackich PAN. Tekst przedstawia nowoczesne poglądy autora XVI-wiecznego traktatu, propagującego ideę

małżeństwa z miłości, odmienną od Rejowej wizji małżeństwa „pościwego”, w którym miłość nie musi być najważniejsza. Następnie, w studium *Między „laus” a „vituperatio”*, czyli o retoryczności trzech staropolskich satyr małżeńskich Monika Szczot z Uniwersytetu Adama Mickiewicza omawia trzy staropolskie satyry małżeńskie z XVII wieku, połączone tematycznymi, genologicznymi i intertekstualnymi zależnościami: *Złote jarzmo małżeńskie*, (przypisywane Abrahamowi Prowanie z Poremby), *Gorzką wolność młodzieńską albo odpowiedź na Złote jarzmo małżeńskie* (której autorem był prawdopodobnie Andrzej Żydowski) oraz *Żonę wyćwiczoną* (skröconą przeróbkę *Złotego jarzma*). Michał Kuran z Uniwersytetu Łódzkiego w tekście *Adresaci i poetyka listów dedykacyjnych w „Kronice Sarmacji europejskiej” Aleksandra Gwagnina* analizuje przyczyny wyboru adresatów ośmiu listów dedykacyjnych, jak też stopień ich zaangażowania w mecenat literacki, omówił także rządzącą się regułami retorycznymi epistolograficzną strukturę tych przypisań. Autor dostrzega, iż siedem listów zbudowanych zostało według tego samego schematu konstrukcyjnego, natomiast kompozycja pierwszego jest znacząco inna od pozostałych, choć Gwagnin skorzystał w nim z tego samego zasobu topiki epistolarnej. W czwartym artykule, zatytułowanym *Eklektyzm retoryki Gerarda Johanna Vossiusa na podstawie „Elementa rhetorica”*, Barbara Popiel z Uniwersytetu Szczecińskiego przedstawia refleksje nad znaczeniem podręcznika Gerarda Johanna Vossiusa dla staropolskiej prozy retorycznej. Mariola Jarczykowa z Uniwersytetu Śląskiego w studium *Oratorska oprawa „przyznawania lat” Januszowi Radziwiłłowi (1612-1655)* omawia z kolei mowy okolicznościowe towarzyszące symbolicznemu uznaniu pełnoletności przyszłego hetmana wielkiego litewskiego, które zostały wygłoszone podczas obrad Trybunału Wileńskiego w 1628 roku. Następnie Jacek Głazewski z Uniwersytetu Warszawskiego w tekście *Strategie polemiczne w piśmiennictwie politycznym z okresu panowania Jana Kazimierza Wazy* podejmuje problematykę prozy o charakterze politycznym, postulując jej warsztatowe równouprawnienie w badaniach historycznoliterackich. Artykuł *Struktura oracji pożegnalnych z sejmu abdykacyjnego w 1668 roku* Krystyny Płachcińskiej z Uniwersytetu Łódzkiego przynosi analizę trzech mów popisowych, wygłoszonych przez Jana Kazimierza lub podkanclerzego Olszowskiego w czasie sejmu abdykacyjnego. Autorka zauważa, że choć oracje te nie powielają żadnego znanego wzorca, to zachęcają do poszukiwania powinowactw ze strukturą apobaterionu. W studium *Mówcy XVII wieku w „Swadzie polskiej” Jana Ostrowskiego-Danekowicza* Maria Barłowska z Uniwersytetu Śląskiego dokonuje szczegółowego omówienia monumentalnej antologii mów publicznych i okolicznościowych z XVII wieku, opracowanej i wydanej w 1745 roku przez ówczesnego sekretarza królewskiego. Dział ten zamyka tekst *„Dzieje wymowy w Polsce” Wilhelma Bruchnalskiego: refleksje po stu latach* Jakuba Z. Lichańskiego z Uniwersytetu Warszawskiego. Autor przedstawia w nim opublikowaną w roku 1918 syntezę, będącą wciąż jedną z podstawowych prac opisujących tak istotny przedmiot badań literatury I Rzeczypospolitej, jakim jest proza. Jego zdaniem prace Bruchnalskiego,

mimo nowej literatury przedmiotu i wskazanych błędów, są nadal ważne jako wykaz autorów godnych badania i stanowią nieocenione źródło dla dalszych badań nad praktyką retoryczną w Polsce do schyłku wieku XIX.

Drugą grupę tekstów zaliczyliśmy do bloku *Różnorodność gatunkowa*. Otwiera go rozprawa Edmunda Kotarskiego z Uniwersytetu Gdańskiego *Siedemnastowieczne biografie gdańskiej elity władzy*, poświęcona niemieckojęzycznym prozatorskim portretom burmistrzów, rajców, ławników i sędziów nadbałtyckiej metropolii. Następnie, w artykule zatytułowanym *Podróż do Coganu. „Peregrynacja Maćkowa”*, Witold Wojtowicz z Uniwersytetu Szczecińskiego porusza problem kreacji „Kraju Jęczmiennego” w znanym staropolskim romansie. W trzecim tekście – *Uszlachetnianie prawdy w „Przewagach elearów polskich”* – Radosław Szyber z Uniwersytetu Zielonogórskiego analizuje kwestię prawdy i prawdomówności w apologetycznym pamiętniku Wojciecha Dembołęckiego z udziału lisowczyków w walkach pierwszych lat wojny trzydziestoletniej. Anna Nowicka-Struska z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w artykule *Kształtowanie wyobrażeń o Dalekim Wschodzie w piśmiennictwie polskim pierwszej połowy XVII wieku* omawia następnie dawne „opisania” Chin, Japonii, Tybetu i Wietnamu, zarówno autorstwa Polaków, jak i przekłady z relacji obcokrajowców. Kolejnym studium jest *Kreacja Jeremiego Michała Wiśniowieckiego w barokowym pamiętnikarstwie* Piotra Borka z Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, poświęcone różnym aspektom wielowymiarowej charakterystyki kniazia Jaremy w dawnych pamiętnikach. Tekst *Szczególny rodzaj dziennika podróży. O pamiętnikach niewoli moskiewskiej Stanisława Niemojewskiego i Adama Kamieńskiego Dłużyka* Marcina Bauera z Uniwersytetu Łódzkiego prezentuje dwie siedemnastowieczne relacje z jenieckiego pobytu w Rosji. Autor koncentruje się na wpływie, jaki niezwykła sytuacja autorów miała na kształtowanie pamiętnikarskiego wizerunku obcego kraju i jego mieszkańców. Referat Małgorzaty Krzysztofik z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego *Rozważania o cierpieniu w prozie kalendarzowej XVII wieku* poświęcony jest niedocenianym źródłom poznania kultury staropolskiej – drukowanym kalendarzom. Autorka zajmuje się w nim obecną w prozie kalendarzowej tematyką chorób, fizycznego bólu i cierpienia. Blok ten zamyka artykuł Jana Okonia (Kraków) *O prozie w dramacie staropolskim (pomiędzy Dominikiem Rudnickim a Wacławem Potockim)*. Autor omawia zachowane w odpisie Romana Pollaka intermedia prozą Dominika Rudnickiego, poety jezuitę z przełomu XVII i XVIII wieku i dowodzi, że ich prozaiczna forma stanowi zupełne *novum* w dziejach polskiej dramaturgii, nie tylko zakonnej. Wskazuje też na zbiór fraszek narracyjnych Wacława Potockiego jako na żywą tradycję dla jezuickiego dramaturga i źródło pomysłów fabularnych.

Trzecia grupa rozpraw została objęta tytułem *Filozofia i teoria literatury*. Rozpoczyna ją artykuł *Jan Kochanowski jako czytelnik „Dialoghi d’amore” Leona Hebrajczyka (na podstawie „Wzoru pań mężnych”)* Marty Wojtkowskiej-Maksymik z Uniwersytetu Warszawskiego. Autorka przedstawia w nim niedokończony, wydany już po śmierci

poety utwór, który stanowił prawdopodobnie początkową część planowanego zbioru. Jej zdaniem w cyklu tym, wzorowanym na *Cnotach kobiet* i *Opowieściach miłosnych* Plutarcha, poeta czarnoleski jawi się jako znawca tradycji neoplatonńskiej. W kolejnym tekście, zatytułowanym *Staropolska „ars historica” Szymona Starowolskiego*, Michał Czerenkiewicz z Uniwersytetu Warszawskiego przedstawia dzieło Starowolskiego jako ważne ogniwo w zaszczepianiu na gruncie polskim najnowszej myśli teoretycznej z zakresu historii i podkreśla jego aspekt wychowawczy. Nawiązania do koncepcji Arystotelejskich u Macieja Kazimierza Sarbiewskiego omawia następnie w artykule *Kategoria przyjemności estetycznej w traktacie teoretycznoliterackim M. K. Sarbiewskiego „O poezji doskonałej”* Katarzyna Janus z Akademii Jana Długosza w Częstochowie. Blok ten kończy studium *Słowo w prozaicznym romansie polskiego baroku* Pawła Bohuszewicza z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, podejmujące bachtinowską kwestię wielogłosowości i wielojęzyczności, która w polskim prozaicznym romansie barokowym (w odróżnieniu od tego rodzaju utworów zachodnioeuropejskich) niemal nie występuje.

Czwarty i ostatni blok artykułów to *Proza religijna*. W pierwszym tekście *Argumentacja hagiograficzna w tekstach maryjnych Piotra Skargi. Na przykładzie utworu „O poczęciu niepokalanym Matki Bożej, krótkie wyznanie”* Katarzyna Kiszewiak z Uniwersytetu Gdańskiego przedstawia argumenty natury teologicznej (w tym także dogmatycznej) stosowane przez Piotra Skargę w *Żywotach Świętych* – pierwszym polskim kompendium hagiograficznym. W referacie *Ciało Chrystusa w „Rozmyśleniach sandomierskich”* Kaspra Drużbickiego Wojciech Grupiński z Uniwersytetu Adama Mickiewicza omawia pochodzący z 1624 roku utwór, który powstał w kręgu oddziaływania najśłynniejszego instruktora duchowości katolickiej – *Exercitia spiritualia* św. Ignacego Loyoli. W kolejnym tekście, zatytułowanym *„Kto ma oczy jasne, może obaczyć piekło na tym świecie”*, Świat barokowy w postyllach Konstantego Szyrwida i Piotra Skargi, Viktorija Vaitkevičiūtė z Litewskiej Biblioteki Narodowej im. M. Mažvydasa w Wilnie dokonuje porównania kazań Skargi i Szyrwida pod względem poruszanej tematyki, różnic i podobieństw w kreowaniu wizerunku człowieka wierzącego, interpretacji Biblii, stosowania alegorii i metafor, a także sposobu, w jaki ujawnia się w nich barokowe spojrzenie na świat. Następny jest tekst *Filolog czytający postyllę. Na przykładzie „Arki Testamentu...”* Szymona Starowolskiego Piotra Barana z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Autor podjął próbę analizy niewielkiego fragmentu twórczości polskiego kaznodziei, badając w szczególności sposoby funkcjonowania cytatów biblijnych i innych źródeł. W artykule *Czym budowali się czytelnicy „Pamiętki krótkiej braciej koadiutorów Societatis Iesu”* Wojciecha Wijuka Kojalowicza? Bernadetta M. Puchalska-Dąbrowska z Uniwersytetu w Białymstoku podjęła problem kształtowania wzorców osobowych w zbiorze żywotów zakonnych siedemnastowiecznego wileńskiego jezuita. Tekst Katarzyny Kaczor-Scheitler z Uniwersytetu Łódzkiego *Proza medytacyjna Teresy Petrycówny wobec tradycji biblijnej* ukazuje oddziaływanie Nowego Testamentu na analizo-

wane utwory norbertanki. Wskazane przykłady pokazują, że Petrycówna najczęściej odnosiła się do listów św. Pawła oraz do Ewangelii, co odzwierciedlało siedemnastowieczny sposób odczytywania i interpretowania sparafrazowanego słowa Bożego. Beata Łukarska z Akademii Jana Długosza w referacie *Między liryzmem a naturalizmem w tekstach pasyjnych polskiego baroku przedstawia następnie literackie wyobrażenia męki Chrystusa w towarzyszących misteriom utworach prozatorskich z XVII wieku. Tom zamyka artykuł Postać świętej Marii Magdaleny w XVIII-wiecznej prozie polskiej* Magdaleny Kuran z Uniwersytetu Łódzkiego. Autorka analizuje kazania, modlitewnik i romans poświęcone świętej. Jej zdaniem utwory te (nawiązując do pism ojców Kościoła, hagiografii, mistyki i pobożności) skupiają w sobie wieki tradycji, która ukształtowała postać Marii Magdaleny dość odległą od biblijnego pierwowzoru.

Mamy nadzieję, że nasza publikacja zainteresuje nie tylko specjalistów i przyczyni się do poszerzenia wiedzy o rodzimej prozie dawnych epok. Pragniemy podziękować autorom-referentom, a także tym wszystkim, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do powstania tomu w jego obecnym kształcie. Szczególne słowa wdzięczności kierujemy do Recenzenta, dra hab. Jacka Wójcickiego z Instytutu Badań Literackich PAN, za liczne uwagi merytoryczne i cenne sugestie wydawnicze. Dziękujemy również dr Katarzynie Kaczor-Scheitler, dr Małgorzacie Mieszek, drowi Michałowi Kuranowi, mgr Ewie Maciejczyk, mgr Joannie Woron i mgrowi Dawidowi Szymczakowi – koleżankom i kolegom z Katedry Literatury Staropolskiej i Nauk Pomocniczych UŁ, którzy pomogli nam w opracowaniu stenogramu konferencyjnej dyskusji, zestawieniu indeksu osobowego oraz przy korekcie całości materiału.